

Hakemli Makale

**FIKİH USULÜ DERSİNİN KALDIRILMASI
BAĞLAMINDA DARÜLFÜNUNDAN CUMHURİYETE
HUKUK EĞİTİM MÜFREDATI ÜZERİNE**

Haluk SONGUR¹

ÖZET

Bu çalışma genelde Darülfünunun özeldir Hukuk mekteplerinin kuruluşundan Cumhuriyet dönemine kadar hukuk öğretiminde ders müfredatları üzerinden fıkıh usulü dersinin kaldırılması ve sonuçları üzerinde durmayı hedeflemektedir. Bu meyanda kısaca Darülfünun kuruluş teşebbüslerinden bahsedilerek hukuk mekteplerinin müfredatları izlenmeye çalışılacaktır. Nihayet Fıkıh Usulü'nün dünya hukuk literatürüne Müslümanlar tarafından kazandırılan bir hukuk bilimi (jurisprudence) olma niteliğine değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Darülfünun, ders müfredatı, hukuk eğitimi, usulü'l-fıkıh.*

---

¹ Doç. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı, hasongur@hotmail.com, haluksongur@sdu.edu.tr

**ON THE LEGAL EDUCATION CURRICULUM FROM
DARULFUNUN TO THE REPUBLIC IN THE CONTEXT OF
ABOLISHING USULU'L-FIQH COURSE**

ABSTRACT

The paper aims to dwell on curriculum and legal education, starting from establishing up to Republic era, of Darulfünun in general and law colleges in particular and then abolishing usul al-fiqh (principles of Islamic Jurisprudence) course and its consequences. The study includes inter alia establishment attempts of Darulfünun and historical survey of curriculum of law colleges. Finally it will be mentioned that usul al-fiqh (principles of Islamic Jurisprudence) is a contribution of Muslim jurists to world legal literature as a science of jurisprudence.

Keywords: *Darulfünun, curriculum, legal education, usul al-fiqh (principles of Islamic Jurisprudence).*

GİRİŞ

Darulfünun felsefe grubu hocası ve mütercim Babanzâde Ahmet Naim Bey (1873-1934) şunu ifade eder: “Felsefe, bizde nevezuhur bir ilim olsaydı, ıstılahâtını vazetmek o kadar müşkil bir iş olmazdı. Birkaç muallimin her kelimeye mukabil vaz’ında ittifak ederek, talebe arasında neşr u tamim etmeleri kâfi gelirdi. Fakat işin nazik ciheti, felsefenin garbı bilenlerimizce meçhul olduğu halde, “ulum-ı arabiye denilen ilimlerle işigal edenlerimizce –dürûs-ı medresiye meyanında- bu asra kadar intikal etmiş epeyce parlak bir mazisi

olması ve her iki tarafın yekdiğerinden haberdar olmaksızın çalışmasından dolayı, ileride içinden çıkılmaz kargaşalıklara yol açılmak korkusudur. Hala dipdiri olarak ve ıstılahâtı ve ilm-i kelâma gereği gibi karışmış olan felsefe-i kadîmemizin şekl-i diğere ifrağ olunmuşundan ibaret olan felsefe-i cedide ıstılahâtını lâ'alettayin vaz etmek ansızın mazi ile hatta hal ile kat'-ı alaka etmek (alakayı kesmek) ve eniyetimizi (şahsiyetimizi) ikiye bölmek gibi bir hâlet-i maraziye tevlidine bâis olmak demektir. Mesela, 'ilim meselesini şark felsefesi ile ilm-i kelimadan öteden beri yaşayıp bize kadar intikal etmiş ıstılahât ile mevzu'-i bahsedip dururken bugünkü felâsifenin yine bu meseledeki ârâ-yı muhtelifesini (muhtelif görüşlerini) beyana başka bir ıstılahı alet etmek, anlaşamamazlığa bâ'is olacağı gibi tarih-i ilmi de alt üst eder. *O halde bugün bizim felsefe için yapacağımız şey -bittabi müstağni olamayacağımız- vaz'-ı cedîdden ziyade keşf-i kadîmdir*"²

Yukarıdaki alıntı, Osmanlıdan Cumhuriyete bilim dünyasının yaşamış olduğu sıkıntılar ve çözümlemenin ve çözümün başlangıcına işaret etmesi bakımından müthiş bir tespit içermektedir. Her ne kadar ifadeler felsefe ile ilgili gibi görünse de esas itibarıyla geçiş döneminde başta hukuk alanında olmak üzere bütün bilimlerin yani yüksek öğretimin temel bir çıkmazına işaret etmektedir.

Dönemin bilim dünyasının sıkıntılarına özellikle de kavramların çevirisi konusuna dönük olarak, Maarif nezareti bünyesinde ve çalışmaları itibarıyla Darülfünun'a bağlı olarak kurulan toplantılarını Darülfünun (İstanbul

---

² Kara, İsmail, *Bir Felsefe Dili* Kurmak, Dergah yayınları, 2001, İstanbul, 117, Paul Janet, tercüme: Babanzâde Ahmet Naim, *Mebâdî-i Felsefe'den Birinci Kitap İlmü'n-Nefs*, İstanbul, Matbaa-yı Amire,1331'den naklen.

Üniversitesi) kütüphanesinde yapan İstilahât-ı İlmiye Encümeni, aynı nezaretteki Telif ve Tercüme Heyeti'nin alt bir ihtisas çalışma dalına göre felsefe grubu başta olmak üzere sanat, fen, hukuk ve teknik bilimlerin terimlerine karşılık bulmak ve tanımlar yapmak üzere teşekkül etmiş bir kurum³ tesis olunmuştur. Bu kurum sadece felsefe değil hemen hemen tüm bilim alanlarına dönük faaliyette bulunmak için kurulmuştur.

Benzer bir durum hukuk mekteplerinin ve ardından fakültelerinin 1933 üniversite reformuyla birlikte pek çok değişiminin yanı sıra özellikle müfredat değişimi ve daha pek çok sebep neticesinde ortaya çıkan istilahât ve alan problemleri hukuk eğitim ve öğretiminin en temel problemi olagelmıştır.

Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde özellikle 18 ve 19. yüzyıldan itibaren her alanda bir değişme, yenileşme, modernleşme çabaları ve çalışmaları görülür. 19. yüzyılın başlarından itibaren de kültür ve bilimde batıya doğru artan yöneliş, dünyada meydana gelen değişimler ve gelişimler Tanzimat döneminden itibaren medreseler dışında yeni bir yüksek öğretim kurulması yolunda yeni bir teşebbüsün doğmasına yol açmıştır. Bunun için tasarlanan kurumun adı medreselerde okutulan ilimlerin dışında, yeni bilimlerin okutulacağı yer anlamında “Darülfünun” olarak belirlenmiştir. Buna göre ilim (ç. ulûm), sözcüğü İslami veya dini ilimleri gösterdiğinden fen (ç. fûnûn) sözcüğü ile Batı kaynaklı modern bilimlerin öğretileceğinin vurgulandığı ileri

---

³ Encümen Nizamnamesinin 3. Maddesinde şu ilim dallarıyla ilgili terimler üzerinde durulacağı belirtiliyor: Felsefe, riyaziyat, ve fizik, tarih ve coğrafya, ulûm-ı tabiiyye, ukûm-ı tıbbiyye, hukuk ve siyasât, lisaniyât, ulûm-ı harbiye, ulûm-ı bahriye, edebiyat, san'iyi'î neffse, mûsikî, ziraat, mühendislik, teknoloji, maki,ne mühendisliği, maden mühendisliği, sanâyi'î ve saire. Kara, *Bir Felsefe Dili Kurmak*, 41.

sürülmüştür.⁴ Bu isimlendirme Cumhuriyet dönemindeki 1933 üniversite reformuna kadar korunmuştur.

Bu meyanda Osmanlının batılı anlamda ilk yüksek öğretim kurumu olan Darülfünunun kuruluş teşebbüsleri ve bünyesindeki hukuk fakültesinin tarihsel süreci kısaca ele alınacaktır.

I. TANZİMAT VE SONRASI OSMANLIDA ÜNİVERSİTE GİRİŞİMİ ve ENCÜMEN-İ DANIŞ

13 Mart 1845'te kurulan Muvakkat Maarif Meclisi 11 aylık faaliyeti sonucu Meclis-i Vala'ya sunduğu takdim raporunda bir Darülfünun kurulması ve ders kitaplarını oluşturulması için Encümen-i Daniş adlı bir kurul ile Darülfünun kütüphanesinin kurulması de önermişti.

“Meclis-i Umumi-i Maarif’in mühim işlerinden biri de Paris’in Akademisi tarzında bir cemiyet-i ilmiye teşkili idi. Aza-yı dâhiliyesi 40, azayı hariciyesi gayri mahdud ve her aybaşında bir gün münakid olmak üzere Encümen-i *Dâniş* adıyla bir Cemiyet-i İlmiye teşkiline karar verildi. Riyaseti ularını sudurdan Ataullah Efendi-zade Şerif Efendi, Riyaseti Sanisine Meclisi maarifi umumiye azasından Abdullah Efendi-zade Hayrullah Efendi intihab edildi. Meclisi umuminin buna dair mazbatası Cevdet Efendi tarafından

---

⁴ İhsanoğlu, Ekmeleddin, *Darülfünun Osmanlı'da Kültürel ve Modernleşmenin Odağı*, I-II, IRCICA, İstanbul, 2010, I, 80-81. Bunun böyle olmayabileceğine dair karşıt görüş için bakınız. (Dölen, Emre, *Türkiye Üniversite Tarihi Osmanlı'da Döneminde Darülfünun*, I-V, İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları, 2009, I, 47. “Darülfünun, oluşturulması hedeflenen eğitim sisteminin en üst ve üçüncü basamağı olarak düşünölmekle birlikte bunun medrese karşıtı olarak ortaya konulduğu şüphelidir”.

yazılarak arz olundu. Altmış yedi senesi (1267/1851) Recebin beşinci iradesi sadır oldu.”⁵

Fransız Bilimler akademisinin örneğinde bir bilimler akademisi kurulmasının hedeflendiği görülmektedir. Bir açıdan bakıldığında, Darülfünun Osmanlının üniversite projesi İhsanoğlu'nun da isabetli bir kitap başlığı olarak belirttiği gibi “Osmanlı'da kültürel modernleşmenin odağı”⁶ olmuştur. Çünkü daha sonra Meclis-i Maarif Nezareti bünyesinde kurulan Meclis-i Maarif-i Kebir kurulmuş. Fransız hükümetinin tavsiyesi üzerine Eğitim Bakanı Victor Duruy tarafından 1867'de Osmanlı eğitim kurumlarını sistemli hale getirmek için bir ön tasarı hazırlanmıştır. Bir Maarif Nizamnamesi hazırlamak üzere özel olarak Şuray-ı devlete bağlı özel Maarif Dairesi kurulmuştur. Bu dairenin görevi Fransız eğitim sistemini ve gelişimini inceleyerek Osmanlı İmparatorluğu'nun koşullarına uygun ve uygulanabilecek nitelikte bir Maarif Nizamnamesi hazırlamaktır. Maarif dairesi Victor Duruy'un projesini esas alınarak *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*'ni hazırlamıştır.⁷

Encümeni Daniş 1851'de açılırken, diğer yandan 1857'de biri terbiye diğeri riyaziye öğrenimi için iki kişi Paris'e gönderildi. Nihayet ilk teşebbüs olarak adlandırılabilir olan Darülfünun 18 Ocak 1863'te açılabilir. 4000 ciltlik kitaplık ile fizik ve kimya laboratuvarı kuruldu. Meclisi Valay-ı Ahkâmı Adliye azasından Ethem Paşa'nın gözetiminde konferanslar serisiyle öğretime başladı. 2 yıl devam etti. Şahadetname adıyla diploma verildi. Çıkan yangın neticesinde normal öğretime geçmeden kapandı⁸. Bu ilk teşebbüste düzenli bir

⁵ Aliye, Fatma, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, Bedir Yayınları, 1995, 62; Arslan, Ali, *Türkiye'de Üniversite ve Siyaset*, Paraf Yayınları, İstanbul, 2011, 30; Dölek, I, 49-50

⁶ İhsanoğlu, Ekmeleddin, *Darülfünun Osmanlı'da Kültürel ve Modernleşmenin Odağı*, I-II, IRCICA, İstanbul.

⁷ Nizamnamenin esin kaynağı konusunda farklı görüşler için bakınız: Dölek, I, 76-77.

⁸ Arslan, 30.

üniversite öğretimi gerçekleştirilememiş sadece umuma açık konferanslar serisi yapmak mümkün olabilmıştır.

20 Şubat 1870'de ancak eğitime başlayabilen Darülfünûn-ı Osmanî (1870-1873) ikinci girişim olarak nitelendirilebilir.

Medrese ve askeri okulların tamamının bir çatı altında toplanmasını sağlayan Maarifi umumi Nizamnamesi'nde Darülfünun-ı Osmaniye'ye yer verildi. Sadullah Paşa başkanlığında, Kemal Paşa, Dadyan Artin Efendi, Recaizade Ekrem Bey, Mahmut Manzur Efendi ve Dragon Çankof'tan oluşan bu ilim heyetince 1789'dan itibaren Fransız eğitim sisteminin geçirdiği evereler dikkatle incelenerek Osmanlılara uygun olabilecek bir Maarif Nizamnamesi hazırlanmıştı. Bu nizamnamenin hazırlanmasında 1867'de Fransa Eğitim Bakanı Victor Duruy'un Osmanlı eğitimi için hazırladığı ve içinde fen, tarih, hukuk ve idare branşlarının bulunacağı bir üniversitenin kurulmasını öngören taslak da etkili olmuştur⁹.

1869 tarihli maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile kurulması kararlaştırılan darülfünunu Osmanî 1870 yılında ancak faaliyete geçmiş ve 1873 yılına kadar öğretime devam etmiştir.

Darülfünun-ı Osmaniye; Hikmet ve Edebiyat, İlm-i hukuk ve Ulumu Riyaziye ve Tabiiye şubelerinden oluşacaktı. 3 yıl devam bu kurum 1873'te kapandı.

---

⁹ Arslan, 35.

Darülfünun-ı Osmanî'nin (1873/4-1881) 1873'te kapatılmasının ardından yeni bir üniversiteye ihtiyaç olduğu düşüncesiyle Darülfünûn-ı Sultânî oluşturulmuştur. Bunun üçüncü teşebbüs olarak¹⁰ nitelendirilmesi mümkündür.

Darülfünun-i Osmanî'nin 1873'te kapanmasına müteakiben maarif nazırı Cevdet Paşa, Darülfünûn bünyesinde olan Mektebi Sultani (Galatasaray) ileri sınıflarına Mecelle ve Roma Hukuku dersleri koydurduğu gibi 1874'te de Mülkiye Mühendis mektebini kurdu muşt u. Aynı yıl Maarif Nazırı olan Safvet Paşa Avrupa usulüne göre Hukuk Mektebi, Turuk ve Maabir Mekteb (Mühendislik mektebi) ve Edebiyat Mektebi olarak üç mektepten oluşan bir Darülfünun kurdu muşt u¹¹.

Mekteplerin ve sınıfların ayrı ayrı düzenlendiği lisan ve doktora programlarının tanzim ve tatbik edildiği Darülfünûn-i Sultani'de 1881'de eğitime son verildi.

Belki dördüncü teşebbüs olarak görülebilecek son aşamada, Türkiye'de üniversite sürecinin daimi olarak başlatılabilmesi II. Abdülhamid tarafından, tahta çıkışının 25. Yılında Darülfünun-i Şahane (1900-1908) adıyla bir müessesese kurulmasıyla gerçekleştirilmiştir. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'nin Darülfünun ile ilgili hükümleri ilga edilip yeni bir Darülfünun kurulmuştur. ilahiyat, edebiyat ve fen şubelerinden oluşan bu Darülfünun'a tıp ve hukuk şubeleri de dâhil kabul ediliyordu.

---

¹⁰ Dölek, I, 126; İhsanoğlu, I, 135.

¹¹ İhsanoğlu, I, 139-40.

II. TANZİMATTAN CUMHURİYETE HUKUK MEKTEPLERİ

A. MUALLİMHÂNE-İ NÜVVÂB

Osmanlı'da Tanzimat döneminden itibaren hukuk eğitimi için oluşturulan kurumlara kronolojik olarak şöyle sıralayabiliriz.

Tanzimat Dönemi'nde batılı tip eğitim kurumları, yeni reformları özellikle çıkartılan kanunları uygulayacak devlet memurları yetiştirmek amacıyla kurulmaya başlanmıştır.¹² Bu amaçla ilk olarak Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulum-ı Edebiyye adlı okullar kurulmuş hemen ardından bu okullara kaymakamlık, müdürlük gibi idari görevleri ihraz edecek kişiler yetiştirmek üzere Mekteb-i Mülkiye eklenmiştir. Bir anlamda ilerideki hukuk fakültelerinin zeminini oluşturmaya dönüktü.¹³

1274/1854 yılında Meşihat'e bağlı olarak İstanbul'da Muallimhane-i Nüvvab kurulmuş bu okul sonrada 1302/1885' te Mekteb-i Nüvvab daha sonra da 1326/1909'da Medreseti'l-Kudât adını almıştır.¹⁴

B. HUKUK MEKTEBİ

Darülfünun-i Osmanî'nin kapatılmasının ardından yeni bir Darülfünun açılması konusunda girişimler sürüyordu. Mektebi Sultani Galatasaray'dan

---

¹² Aliye, Fatma, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, Bedir Yayınevi, 1995, İstanbul. 61-63.

¹³ Bozkort, Gülnihal, "Türkiye'de Hukuk Eğitiminin Tarihçesi", Hukuk Öğretimi Sempozyumu, 13-14 mayıs 1993, Editör: Adnan Güriz, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1993, s. 54; Kaynak, Sevgi, "Kuruluşundan Bugüne İstanbul Hukuk Fakültesi'nde Roma Hukuku Dersleri", İÜHF M C. LXX, S.1, s.453-464,2012, 453; Özcan, M. Tevfik, "İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin Kurumsallaşmasının Tarihçesi", İÜHF M, c. LXI, sayı: 1-2, 2003, 115 vd; Yörük, Ali Adem, *Mekteb-i Hukukun Kuruluşu ve Faaliyetleri (1878-1900)*, MÜ, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008, 1-3; Gedikli, Fethi, "İstanbul Üniversitesi Ne Zaman Kuruldu?", İÜHF M, LXIX, 2011, sayı:1-2, Prof. Dr. İlhan Özay'a armağan, 92.

¹⁴ Ekinci, Ekrem Buğra, *Osmanlı Hukuku, Adalet ve Mülk*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 384.

Gülhane'ye taşındığı sırada Maarif nazırı olan Ahmet Cevdet Paşa bu okulda Mecelle-i Ahkâmı Adliye, Hukuk-i Milel ve Roma Hukuku gibi ileri düzeyde hukuk derslerinin okutulmasının sağlamıştır. Bu sırada Mekteb-i Sultani Müdürlüğüne Sava Paşa (Müdürlüğü:1874-7) getirilmiştir. Safvet Paşa Maarif Nazırı olunca 1874 yılı yazında Mekteb-i Sultani müdürlüğüne gönderdiği yazı ile daha önce programa konulmuş (Ahmet Cevdet Paşa marifetiyle) olan hukuk derslerinin okulun düzeyini aştığını, bu derslerin orta öğretimden ayrılarak okul içinde ve mezun olmuş öğrencilerin devam etmesi için bir Hukuk Mektebinin kurulmasını istemiş ve bu hususta gerekli irade de çıkarmıştır. Safvet Paşanın Avrupa Darülfünunlara benzer biçimde mülkiye, mühendis ve hukuk mekteplerinden oluşan düzenli bir öğretim kurumu kurulmasını uygun görmesi üzerine bu gerçekleştirilmiş ve kurulan kuruma Mekâtib-i Aliye Sultaniye adı verilmiştir.”¹⁵

Hukuk Mektebi daha doğrusu Darülfünun-i Sultani için 25 Ocak 1876 tarihinde bir nizamnamenin yayınlanmasının ardından Sava Paşa tarafından Darülfünun-i Sultani hakkında biri Türkçe biri Fransızca iki kitapçık yayınlanmıştır.¹⁶

Hukuk mektebinin kuruluş amacın, yeni bir döneme giren Osmanlı devletinde yeni bir kurum olarak kurulmuş olan Nizamiye mahkemeleri için gerekli olan hukukçuları yetiştirmek olarak belirtiliyor. Sava Paşa bu okul olan ihtiyaç sadedinde şunları söylemektedir; “İşte birkaç günde idare-i devletin usul-i cedîdesi ilan olunup (Birinci meşrutiyet ilanı 1876) Meclis-i Umumi (Meclisi Mebusan) toplanacaktır. Lakin işbu meclise gelip Milel-i Osmaniye'ye bihakkın vekâlet edecek ashab-ı ilm-i hukuk zevat pek azdır. İslamlarda pek çok büyük

---

¹⁵ Dölen, I, 135-36.

¹⁶ Dölen, I, 136.

fıkıh âlimi var ise de ekseri memuriyetlerde bulunurlar ve milel-i saire-i Osmaniye’de bulunan ashab-ı ilm-i hukuk Türkçeyi layıkıyla bilmedikleri cihetle malumatları külliye faidesizdir. İşte ilm-i hukukun ne derecelerde lüzumu olduğunu ve bunu tahsil edecek olanların ne suretlerde istifade edebileceklerini bu hal dahi ispat eder”¹⁷

C. DARÜLFÜNUN-I SULTANİ YERİNE KURULAN OKUL MEKTEB-İ HUKUK-I ŞAHANE

Darülfünun-i Sultani Hukuk Mektebi çoğu Mekteb-i Sultani mezunu olan az sayıda öğrenci alan derslerin Türkçe ve Fransızca okutulduğu bir okuldur. Bu okul gerekli hukuk açığını hızla kapatamayacağı için Adliye Nezareti kendine bağlı bir hukuk mektebi kurulmasını arzu etmektedir. Darülfünun-ı Sultani’nin öğretime ara verdiği dönemde 5 Kasım 1878’de Adliye Nezaretine bağlı bir hukuk mektebi kurulması bir de ve buna ekli 35 maddelik bir nizamname çıkmıştır. Bu nizamnameye göre okulun açılış amacı “ Kavanini adliye ve siyasiye-i Devlet-i Aliye’nin ve hukuka müteallik usul ve fünûnun talim ve tedrisi” (m.1) olarak tanımlanmaktadır. Öğretim süresi 3 yıl (m.3) olan okul, Adliye Nezaretine bağlı olup gündüzlüdür. Bir ders yılı Cuma ve Pazar günleri ve Ramazan ayı tatil olmak üzere 11 aydır.¹⁸

Mekteb-i Hukuk Ayasofya’daki adliye nezaretinin bahçesinde özel olarak yapılan binada 17 Haziran 1880 17 Haziran Sadrazam Kadri Mehmet Paşa, vükela ve okul hocalarının hazır bulunduğu bir törenle açılmıştır. Açılış nutkunu Adliye Nazırı Cevdet Paşa Hukuk Mektebinin kısa bir tarihçesini vermiş ve hukukun önemine değinmiştir: “Nice müddetlerden beri Dersaadet’te

---

¹⁷ Dölen, I, 137-38; İhsanoğlu,

¹⁸ Dölen, I, 161.

bir Hukuk Mektebi küşadı arzu olunuyordu. Divanı Ahkâm-ı Adliye'nin teşkilinde bunun bir merteye daha ehemmiyeti arttı. Buna mukaddeme olmak üzere ol vakit Adliye dairesinde ilmi hukuka dair bazı dersler tertip olundu, muahharen Mektebi Sultani talebesinden bir sınıf ayrıldı, orada ilm-i hukuk tedrisine başlandı. Lakin şimdiye kadar böyle müstakil bir Mekteb-i Hukuk küşadına muvaffak olamadık. Efendiler! Tahsil edeceğiniz ilmin kadri pek büyüktür. Biliyorsunuz hesap ve hendese, kimya gibi ulum-i akliyyeyi talim için peygamber gelmedi ama kavanin-i şeriyeyi telkin ve tebliğ için ulü'l-azm peygamberler geldi. Bu bapta başka delil iradına hacet görmem.”¹⁹

Adliye Nezaretine bağlı olarak açılan Mekteb-i Hukuk-ı Şahane 17 Haziran 1880 günü öğretime başlamıştır. Kapanma noktasına gelmiş olan Galatasaray'daki Maaarif Nezaretine bağlı Hukuk Mektebi ile Adliye Nezaretine bağlı olarak açılmış bulunan Hukuk mektebinin birleştirilmesi konusu Meclis-i Mahsus'da görüşülerek karara bağlanmış ve konudaki irade 30 Ekim 1881'de çıkmıştır. ²⁰Bu hukuk mektebi kimilerine göre İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinin başlangıcı kabul edilir. ²¹

Okulun kuruluşundan itibaren ders programında zaman zaman değişiklikler yapılmıştır. Başlangıçta 3 yıl olan öğretim süresi kısa bir süre sonra 1885'te 4 yıla çıkartılmıştır. 1891-1892'de Mekteb-i Hukuk programları Meclis-i Maarifte görüşülmüş, Adliye Nezaretinin de görüşü alınarak öğrencilerin hukuka ilişkin derslere yeteri kadar zaman ayırmalarına engellediği gerekçesiyle bazı yardımcı dersler kaldırılmış ve giriş sınavlarının daha dikkatli yapılmasına

¹⁹ Aliye, Fatma, Ahmet Cevdet paşa ve Zamanı, 62; dölen, I, 163.

²⁰Dölen, I, 159-60

²¹ Bozkurt, Gülnihal, Türkiye'de Hukuk Eğitiminin Tarihçesi”, Hukuk Öğretimi Sempozyumu 13-14 Mayıs 1993, editör: Adnan Güriz, 1993, 55.İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin ne zaman kurulduğuna dair tartışmalar hakkındaki tartışmalar için: Gedikli, Fethi, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi ne Zaman Kuruldu”, İÜHFİM, C. LXIX, S:1-2, 91-104, 2011.

karar verilmiştir.” Mekteb-i Hukuk-i Şahanedan diploma alanlar Nizami Mahkemelerinde bir yıl “aza mülazımlığı” yaptıktan sonra bidayet Mahkemelerine üye olarak atanacaklar ve okulun açılışından 3 yıl sonra hâkim olarak atanmayacak ve dava vekilliği yapamayacaklardır.²²

III. HUKUK MEKTEBLERİNİN DERS MÜFREDATLARI DEĞİŞİMİ ve FIKIH USULÜ DERSİNİN KALDIRILMASI

“Darülfünun’un kurulması yolunda girilen ilk teşebbüslerden sonra, 1869 yılında çıkarılan *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi* (1 Ekim 1869) yeni kurulacak Darülfünun’un nasıl teşkilatlanacağı belirtilmiştir. Darülfünun’un üç şubeden oluşacağı belirtildiği bu Nizamnamede kurulması planlanan şubelerden biri de hukuk şubesidir. Bu Nizamnamenin 82. Maddesine göre İlm-i Hukuk Şubesinde Fıkıh; Usûlü Fıkıh, Roma Hukuku, Fransız medeni kanunu, Usul-i muhakeme, kara ve deniz ticaret kanunu; ceza kanunnameleri; usul-i muhakeme-i cinayet; idare hukuku; milletler hukuku dersleri okutulacaktır.²³

Öğrenim süresi mezunlar için 3 yıl müderris olacaklar için 4 yıldır. Dersler Türkçe olacak Türkçe ders yapacak muallim bulunamadığı takdirde Fransızca verilebilecektir. 1869 *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*’ne dayanan Darülfünun kurma teşebbüsünün akim kalmasının ardından, Mekteb-i Sultani bünyesinde oluşturulan üç şubeli olan Darülfünunu Sultani’nin şubelerden biri de Hukuk Şubesi’dir. 1874 yılında Hukuk Mektebi” adıyla açılan mektep, Osmanlı Devletinde modern hukuk eğitiminin başlangıcı sayılır. Adliye nezaretinde memur olabilecek, çeşitli hizmetlerde görevlendirilecek ve

---

²² Dölen, 162-3

²³ İhsanoğlu, II, 649.

memleketin her yerinde avukatlık yapabileceklerdir. Bu mektep kapatılmış (?) ve 1880 yılında yerine Adliye Nezaretine bağlı olarak “Mekteb-i Hukuk-i Şahane” adıyla bir mektep kurulmuştur. Hocalarının çoğu Türk olan bu okulda eğitim dili de Türkçe olmuş ve başlangıçta 3 yıl olan eğitim süresi 1885’te 4 yıla çıkartılmıştır. Mektebin 1888’de Adliye Nezareti ile bağlantısı kesilip Maarif Nezaretine bağlanmıştır. Dört yıllık eğitimin sonunda talebeler doktora (mezuniyet) imtihanına girmeyi hak kazanacaklardır. Bu imtihanda yazılı ve sözlü sınavdan başka ilmi bir mesele üzerine bir risale kaleme alıp (mezuniyet tezi) Maarif nazırının başkanlığında müdür ve diğer muallimlerin huzurunda risalenin savunmasını yapacaktır. Bunu hazırlayamayanlar daha hafif bir imtihana girip “lisanîye” unvanıyla mezun olacaklardır.²⁴

Cumhuriyetinin kuruluşunu takiben Ankara’da “Ankara Adliye Hukuk Mektebi talimatnamesinin meriyete vazı hakkında kararname Teşrinisani 1341-No: 2740” ile bugünkü Ankara hukuk fakültesinin temelini oluşturan Adalet bakanlığına bağlı âli bir meslek okulu açıldığı (m.1) ifade edilir. Bu kararname ile 3 yıllık olarak kurulan bu mektep mezunlarına mezuniyet ruusu verilir. Bu mezuniyet ruusu İstanbul Darülfünunu Hukuk Fakültesi mezuniyet ruusunun temin ettiği bilcümle hukuku bahşeder. (m.3) Madde okutulan dersleri sıralar. Hukuk Mektebinde şu dersler okutulur: Hukuk-ı medeniye, Mukayeseli hukuk-ı medeniye, Roma hukuku, Hukuk-ı ticaret (berri ve bahri), Usulü muhakeme-i hukukiye, Hukuk-ı hususi düvel, Hukuk-ı esasiye, Hukuk-ı idare, Hukuk-ı düvel, Hukuk-ı ceza, Hukuk-ı amme, Usulü muhakematı cezaiye, Hukuk tarihi, Türk hukuk tarihi, İktisat, Maliye, Tıbbi adli, İhtilallar tarihi, Tarihi siyasiyedir.

---

²⁴ İhsanoğlu, I, 146-47, II, 649.

(m.4)²⁵ Bu mektebin hocaları Darülfünun müderrislerinden veya darülfünun veya Avrupa'dan mezun olanlar arasından Adliye Nezaretince intihap olunurlar.

İstanbul Darülfünun'u Hukuk Fakültesinin benzeri şeklinde 1925 yılında kurulan Ankara hukuk mektebi, 1940 yılında İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi örnek alınarak öğrenim süresi 4 yıla çıkartılması ve Ankara Hukuk Fakülte'sinin Maarif Vekâleti'ne bağlanması kararlaştırılmıştır.²⁶ Ankara Hukuk Mektebinin kuruluşuyla birlikte artık 1933 üniversite reformuna kadar yeni bir hukuk mektebi kurulmayıp 1933 tarihli üniversite reformuyla birlikte Darülfünun İstanbul Üniversitesine dönüştürülmüştür.

Bu okulla ilk kez Türk Hukuk Tarihi Kürsüsü kurulur ve fıkıh usulü dersi kaldırılır. Böylece ilk başından Roma Hukuku, Mecelle ve yanısıra Usul-ı Fıkıh dersi baştan beri hukuk ders müfredatından yer almakta iken her nedense 1926 yılından itibaren müfredattan kaldırılmıştır.

Ankara hukuk mektebinin kuruluşuyla birlikte Hukuk tarihi veya Türk hukuk tarihine dönüştürülen bu ders hangi yıllardan itibaren nereye kadar okutulmuş görmek amacıyla hukuk fakültesi ders programını vermek uygun olacaktır.²⁷ Hukuk Mektebinin ders müfredatıyla ilgili olarak dört temel (*Düstûr, Réglement, Dürûs Cetveli ve Devlet Salnamesi*) kaynaktan tekrar mahiyetinde bilgiler yer almaktadır.

---

²⁵ Hirsch, I, 539

²⁶ Arslan, 137

²⁷ 1921'den 1933'e kadar hukuk mektepleri ders programı geniş bilgi için bakınız: İhsanoğlu, II, 673-682

1920-1921	1921-22
Hukuk-1 Medeniye	Hukuk-1 Medeniye
Hukuk-1 tasarrufiye-i arazi ve ahkam-1 evkaf	Hukuk-1 tasarrufiye-i arazi ve ahkam-1 evkaf
Usul-i fıkıh	Usul-i fıkıh
Roma hukuku	Roma hukuku
Avrupa hukuk-1 medeniyesi	Avrupa hukuk-1 medeniyesi
Usul-i muhakemat-1 hukukiye	Usul-i muhakemat-1 hukukiye
Usul-i muhakemat-1 cezaiye	Usul-i muhakemat-1 cezaiye
Hukuk-1 ticaret-i bahriye	Hukuk-1 ticaret-i bahriye
Hukuk-1 ticaret-i berriye	Hukuk-1 ticaret-i berriye
Hukuk-1 ceza	Hukuk-1 ceza
Tatbikat-1 cezaiye Tatbikat-1 hukukiye	Tatbikat-1 cezaiye Tatbikat-1 hukukiye
Hukuk-1 hususiye-i düvel	Hukuk-1 hususiye-i düvel
Hukuk-1 umumiye-i düvel	Hukuk-1 umumiye-i düvel
Hukuk-1 esasiye	Hukuk-1 esasiye
Hukuk-1 idare	Hukuk-1 idare
İktisat	İktisat
İlm-i mali ve kavanin-i maliye	İlm-i mali ve kavanin-i maliye
-	Tıbb-1 adli
	İhsaiyat-1 cezaiye
	Hukuk-1 amme

1922-23, 1923-24 yılları ders müfredatları da birkaç değişiklik dışında hemen hemen aynı program takip edilmiştir. Bu seneden itibaren hukuk İktisat

Fıkıh Usulü Dersinin Kaldırılması Bağlamında Darülfünundan Cumhuriyete Hukuk Eğitim
Müfredatı Üzerine

---

dersi çeşitlendirilerek ve mukayeseli hukuk dersi ilave edilerek medresesinin üçüncü sensini tamamlayanlar için seçmeli dersler konulmuştur.

1926-1927	1927-28
Hukuk-1 Medeniye	Hukuk-1 Medeniye
Hukuk-1 tasarrufiye-i arazi ve ahkam-1 evkaf	
Roma hukuku	Roma hukuku
Avrupa hukuk-1 medeniyesi	
Usul-i muhakemat-1 hukukiye	Usul-i muhakemat-1 medeniye
Usul-i muhakemat-1 cezaiye	Usul-i muhakemat-1 cezaiye
Hukuk-1 ticaret-i bahriye	Hukuk-1 ticaret-i berriye
Hukuk-1 ticaret-i berriye	Hukuk-1 ticaret-i bahriye
Hukuk-1 ceza	Hukuk-1 ceza
Tatbikat-1 cezaiye Tatbikat-1 hukukiye ve ticariye	Tatbikat-1 cezaiye Tatbikat-1 hukukiye ve ticariye
Hukuk-1 hususiye-i düvel	Hukuk-1 umumiye-i düvel
Hukuk-1 umumiye-i düvel	Hukuk-1 hususiye-i düvel
Hukuk-1 esasiye	Hukuk-1 esasiye
Hukuk-1 idare	Hukuk-1 idare
İktisat	İktisat programı
İlm-i mali ve kavanin-i maliye	İlm-i mali ve kavanin-i maliye
Tıbb-1 adli	Tıbb-1 adli
İhsaiyat-1 cezaiye	İhsaiyat
Hukuk-1 amme	Hukuk-1 amme
Tarih-i hukuk	Tarih-i hukuk

1926-27 yılı ders programında görüleceği üzere baştan itibaren ders müfredatında yer alan Usul-i fıkıh dersi bu dönem kaldırılmış ve yerine! Tarih-i hukuk dersinin müfredata konulduğunu görülmektedir.

1923-33 arası hukuk mektebi müfredatını incelediğimizde şu sonuçları çıkartabiliriz:

1920-1933 yılları arası hukuk fakültesi ders programını incelediğimizde Usulü fıkıh dersleri 1925-26 ders yılına kadar hukuk fakültelerinin ders programında yer aldığını ve bu dersi Müderris Seyyid Bey verdiği görülür. Derste usulü fıkıhın tarifi ve tarihi, ehliyet, içtihat, külliyatı, İslamiyet'te hukuk-ı esasiye gibi konular okutulmuştur. Bu dersin kaldırılması üzerine 1926-27 ders yılından itibaren birinci ve ikinci sınıflarda müderris Yusuf Ziya beyin verdiği ESKİ TÜRK HUKUKU, İslam hukuk konularının işlendiği tarih-i hukuk (hukuk tarihi) dersi eklenmiştir.²⁸

Baştan beri Roma hukuku gibi zorunlu olan usulü fıkıh dersi 1925-26 öğretim döneminde müfredattan kaldırılmıştır.

1926-27 öğretim döneminde Tarih-i hukuk (hukuk tarihi) isminde yeni bir ders müfredata eklenmiştir. Sanki fıkıh usulünden doğan boşluk tarih-i hukuk ile doldurulmak istenmiştir.

Bir başka ilginç nokta karşılaştırmalı hukuk dersinin müfredatta yer bulmasıdır. Bugün bile hala pek çok hukuk fakültesinin ders programında yer almamaktadır. Ancak bazı fakültelerin ders müfredatında seçimlik ders olarak yer bulmaktadır.

---

²⁸ Türk hukuk tarihi dersi, içeriği, tarihi ve nası işlendiği konusunda bakınız: Bedir, Murtaza, "Osmanlı Önceli Türk hukuk Tarihi Yazıcılığı", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD), c.3, sayı:5, 2005, 27-84; Aydın, Mehmet Akif, "Türk Hukuk Tarihciliği", TALİD, c. 3, sayı: 5, 2005, 9-25.

1931-33 arasında artık Ceza Muhakemeleri Usulü ismi, Hukuk-ı ticaret-i bahriye, deniz ticaret hukuku olarak, Hukuk-ı ticaret-i berriye ise deniz ticaret hukuku olarak isim değişikliğine gidilmiştir. Son olarak tarih-i hukuk dersi de hukuk tarihi ismini almıştır.

Fıkıh usulü dersinin konulması konusunda sadece Mecelle için değil genel anlamda hukukun kaynakları, temelleri, hükmün verilmesinin usulü ve yöntemlerini konu edinen bir bilim olması hasebiyle bu ders baştan itibaren hukuk ile ilgili mekteplerin en önemli olmazsa olmaz dersi olmuştur.

İlk baştan itibaren hukuk mekteplerinde fıkıh usulü dersi sadece Mecelle'nin ve İslam hukukunun daha iyi anlaşılabilmesi ve uygulanabilmesi için konulmuş bir ders değildir. Esas itibarıyla hukukun kökleri, yani "jurisprudence" ya da bugün hukuk metodolojisi diye adlandırabileceğimiz ve sırf hukuk bilimine dair bir alan olması hasebiyle "fıkıh usulü" bir hukuk mektebinin en temel derslerinden biridir.

IV. FIKIH USULÜ (JURISPRUDENCE-HUKUK BİLİMİ) YOKLUĞUNUN HUKUK EĞİTİMİNDE VE UYGULAMASINDA HUKUK NORMLARININ ETKİSİ ÜZERİNE

Toplumsal bir varlık olarak insanın davranışlarının tek güdüsü ve düzenleyicisinin hukuk normlarının olmadığı aşikârdır. Bu normların yanı sıra din, ahlak, örf ve adet gibi diğer toplumsal normların da varlığı inkâr götürmez bir hakikattir. Böyle olmakla birlikte etnik, dini, pek çok farklı unsurların birlikte nispeten özgürce yaşamının teminine dönük olarak devletin cebri yaptırımına sadece hukuk normları sahiptir.

Kanunun bilinmemesini mazeret olmayacağı kuralı bir anlamda hukukun normlarının ayan beyan ortada, ulaşılabilir ve belirli olmasının zorunlu bir sonucudur. Fakat bu belirliliği sağlayan husus, sadece hukuk normlarının kıta Avrupa sistemi bakımından yazılı olması Anglo-Saxon hukuk sistemi açısından ise geçmiş mahkeme kararlarının, örf ve âdetin biliniyor olması değildir. Belki de bu yazılılık ve ulaşılabilirlikten daha da önemlisi bu normların ve kararların somut olaya uygulanma yöntem ve usullerinin belirliliği ve açıklığı hususudur. Bir başka ifade ile bu normların uygulayıcısı, somut bir nizanın değerlendirilmesinde kanun metinleri arasında bir uyumsuzluk ve tearuz olduğu kanaatinde veya hukuk normunu uyguladığında bir adaletsizlik oluşacağı düşüncesinde ise bu ve benzeri hususlarda bir anlamda normların çatışması halinde neye göre hareket edecektir. Bu durumda yorum yöntemlerini mi kullanacak, kullanması halinde hangisini kullanacak ya da salt normun norm olmasını yeterli olduğu düşüncesinden hareketle sonuçları ve amaçları dikkate almadan doğrudan normun uygulanmasına mı gidecektir. Bu ve benzeri pek çok soru aslında bugün hukuk eğitimimizin içinde bulunduğu, daha da önemlisi hukuk uygulayıcıların sürekli olarak karşılaştığı sorular ve cevapları barındırma potansiyeline sahiptir.

Mevcut hukuk öğretim programımız içerisinde bu yöntem ve uygulama ile ilgili neler var, hangi dersler bu ihtiyaca dönük olarak müfredata dâhil edilmiştir. Genel itibarıyla baktığımızda ülkemiz hukuk fakültesi müfredatları maddi hukuk merkezli ve özellikle kanun metni merkeze alınmak suretiyle tek tek madde şerh ve uygulamaları üzerinde durarak dönemler tamamlanmaktadır. Bir anlamda en çok madde içeren kanunlar daha çok krediye sahip dersler olması gerektiği düşüncesi baskındır. Tüm dönem boyunca mümkün olduğunca tek tek maddelerin izahı ve açıklaması yapılmaya çalışılıyor. Fakat bu şekilde

tüm kanunun tamamlamak mümkün olmayabilir veya öğrenci mezun olup uygulayıcı olarak görev aldıktan sonra kanun değişikliği hatta fiilen henüz bir öğrenci iken yasa değişikliği de mümkün olabilir. Bu durumda yeni soyut normları somut vakalara uygulaması mümkün olabilir mi ya da nasıl olacaktır. Çünkü bu yeni yasa onun madde madde işlemediği görmediği bir normlar bütünüdür artık.

İlk hukuk mekteplerinde önemli roller üstlenmiş ve Mekteb-i Hukuk-ı Sultani müdürlüğü de yapmış olan Sava Paşa fıkıh usulü üzerine yazdığı eserinde nazariyattan (yöntemsel bilgi) uzak bir eğitimin nasıl kifayetsiz ve zararlı olduğunu şöyle anlatır: “ Bundan başka bir gayemiz de, Türkiye’de yüksek tahsil işini idare edenlere münhasıran kanun maddelerine inhisar eden İslam Hukuku tedrisatının yalnız kifayetsiz bulunduğunu değil, aynı zaman da zararlı olduğunu da ihsas etmektir. İslam hukuku mabedinin kapısını açacak anahtar, hukuk nazariyatıdır. İlk önce öğrenilmesi lazım gelen hukuk nazariyatı bilinmeden, kanun metinlerinin öğretilmesi talebeyi, memba ve esbabı öğretilmeden uzun uzun kanun maddelerini ezberlemeye mahkûm etmektir. Kanun tatbikatını, hukuk nazariyatını bilmeyen ellere tevdi etmek, adalet kuvvetini makineleştirmek ve işgal ettiği mevkiden indirerek alelade bir işçinin eline tevdi etmek suretiyle bu asil hüküm ve hâkim mesleğinin cehlin koynuna atmak demektir.”²⁹ Mekteb-, Hukuk-ı Sultanî’nin Mekteb-i Hukuk-ı Şahane’ye katılmasından on yıl sonra serdettiği bu fikirleri aynı zamanda Adliye Nezaretinde kurulmuş olan Mekteb-i Hukuk-ı Şahane’nin bir tenkidi olarak da okunabilir.³⁰

---

²⁹ Sava Paşa, *İslam Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd*, I-II, Kitapevi, ty., İstanbul, I, 13-14.

³⁰ Yörük, 15.

Mamafih kanun metinlerin tek tek öğretilmesi adeta öğrenciye balık vermek gibidir. Halbuki balık tutmasını öğretmek gerekmektedir. Hukuk eğitiminde genel ve soyut normların somut vakalara uygulanması konusundaki yöntem ve usulleri merkeze alan bir müfredat ya da ders içerikleri oluşturmadığımız sürece bu sorunlar devam edecektir.

Hukuk uygulayıcıları bakımından çok büyük bir ehemmiyet arzedən, hukuk kurallarının yer zaman bakımından uygulanması, yorum konusu ve yorum esasları, kıyas, aksiyle kanıt, evleviyet gibi hukukta akıl yürütme konuları, hukuk kuralları arasında çatışma sorunu hâkimin hukuk yaratması ve takdir yetkisi ve benzeri pek çok temel konunun hukuk fakültelerinin programlarında hangi ders ya da derslere tekabül ettiği ve fakülte müfredat programlarında ne kadar yer kapladığı sorusu en temel ve acil sorunlarımızdan olsa gerektir. Bu ve benzeri pek çok konu Darülfünun hukuk mektepleri açısından “fıkıh usûlü” dersi ile karşılanmaya çalışılmıştır.

Bir başka açıdan bunu bir yapısal ya da sistemsel bir sorun olarak ta tanımlamak mümkündür. Çünkü Kıta Avrupa hukuk geleneğinde dolayısıyla Türk hukuk sisteminde kodifikasyon, kanunlaştırma merkezdedir. Yani hukukumuz yazılılık esasına dayanır.

Örneğin Lindsay Farmer, “ İngiliz Kodifikasyonu Hakkında Tartışmalar” başlıklı yazısında, hukuki reform konusunu İngiltere bağlamında şöyle ele almıştır: “Mantiki olarak (kodifiye edilmiş ceza kanunu, hukukun mükemmelliğine bir kapı olarak görülür, ancak gerçekte (göstergeler düzleminde) her zaman eksik olduğu kabul edilir. Hem dilin sınırlılıkları hem de sosyal olanın sürekli değişiminden dolayı pozitif hukuk hiçbir zaman tamamlanmış ve evrensel olarak geçerli değerler üretemeyecektir. Böylece

reform ihtiyacı hukukun asli bir unsuru olarak takdim edilir ve hukukun mükemmel olmayışı temel kabulü üzerine reform ihtiyacının rasyonelliği inşa edilir.”³¹

Bir anlamda her yeni kanun yeni bir reform sebebi idi. Çünkü her kanunun bir süre sonra değişmeye maruz kalacağı aşikârdır, Bir başka ifade ile “dilın sınırlarına” ve “sosyal olanın değişimine” rağmen geçerli olabilecek ve aynı zamanda ulusal karakteri de temsil edebilecek kodifiye edilmiş bir hukuk oluşturmak iddiası zorunlu olarak şu sunucu doğurur. Buna göre rasyonel ve kodifiye edilmiş hukuk zorunlu olarak sürekli yeniden tanımlanan ve tadil edilen bir hukuktur. Böylece her yeni kanunlaştırmanın otomatik sonucu yeni bir tadil (kanunlaştırma) olacaktır. Öyleyse bu noktada kanun maddelerinin tek tek birebir öğretiminden (elbette bunun da büyük faydaları vardır) ziyade bu normların uygulanma yöntemlerini içeren ve bunları önplana çıkartan bir müfredat daha da önem kazanmaktadır.

Bu bağlamda Osmanlı’da kültürel modernleşmenin odağı olarak görülebilecek olan Darülfünun bünyesinde kurulan hukuk mekteplerinin ders müfredatından yer alan Usul-ü fıkıh (hukuk ilminin kaynakları ve kökleri) dersi diğer derslerin yanı sıra uzun yıllar müfredatta kalmış fakat daha sonra her ne hikmetse bu ders müfredattan kaldırılmıştır.

Bu hususu Ali Himmet Berki şöyle ifade eder: “Usulü fıkıh Hukuk Fakültelerinde okutulmakta iken hukuk inkılâbından sonra bu ders programdan çıkarılmış, fakat bunun yerini dolduracak bir kürsü ihdas edilmemiştir.”³²

---

³¹ Miller, A. Ruth, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Günah ve Suç Fıkıhtan Faşizme*, (çevirmen: Hamdi çilingir) Ufuk yayınları, İstanbul, 2013, s.53

³² Berki, Ali Himmet, *hukuk Mantığı ve Tefsir Kanun ve Mukavelelerin Tanzim ve Tefsirine Ait Kaide ve Asıllar*, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik TAO., Ankara, 1948, s.4

Günümüz hukukçularından Kemal Gözler de bu hususa şu sözlerle işaret eder: “Türkiye’de hukuk devriminden önceki dönemde hukuk fakültelerinde (medreselerde, Mekteb-i hukukta, Mekteb-i Kuzatta, Darülfünun Hukuk şubesinde) hukukun genel teorisi içine giren çalışmalar “fıkıh usûlü” dersinde okutulmaktaydı. Keza hukukun genel teorisinin en önemli konularından bir olan yorum ise bu dönemde “tefsir ilmi” adı altında ayrı bir bilim dalı olarak incelenirdi. Kendisi de Mekteb-i Kuzat mezunu olan Ali Himmet Berki (1883-1976) haklı olarak bu dersin hukuk inkılâbından sonra kaldırıldığı ve yerinin doldurulmadığından yakınmaktadır. Hukuk devriminden sonraki dönemlerde hukuk fakültelerinde “hukuka giriş” derslerinde hukukun genel teorisine giren bazı konulardan, örneğin yorumdan bahsedilirse de bu şöylece bir konuya temastan ibarettir. İslam hukuk öğreniminde temel yer teşkil eden “fıkıh usûlü” aslında tamamen bir hukukun genel teorisidir...”³³

Bir Jurisprudence-hukuk bilimi olarak tarih sahnesinde ilk yer alan alanın adıdır “fıkıh usûlü”. Elbette Müslümanlardan önce de hukuk hep var olagelmıştır. Fakat var olan şey furu’ fıkıh anlamında hukukun dallarıdır, hukukun kökü, usulü, yöntemi anlamında bir hukuk bilimine rastlamamız ancak fıkıh usulü ile gerçekleşir. Tarih erken dönemlerinden itibaren hukukun izlerine hep rastlarız. Babil kralı Hammurabi’nin kanunlarına sahibiz. Hint Brahmanlarının Purana, Simitri’lerinin metinleri günümüze kadar mahfuz kalmıştır. Çinli Konfiçyus’un Şu-King gibi hukuki kitapları vardır. İranlılar Avesta’ya sahiptiler. Firavunlar Mısır’ının kadim bir hukuka sahip olduklarına dair birçok şey bilinmektedir. Yahudilerin Tevrat’ı dahi eski bir hukuki metin olarak bilinmektedir. Eski Yunanlıların oniki levha kanunlarından ayrı Romalıların da oniki levha kanunları isimli hukuki müdevvenat meşhurdur.

---

³³ Gözler, Kemal, *Hukuka Giriş*, Genişletilmiş 9. Baskı, Ekin, Bursa, 2012, s.8.

Oniki levha kanunlarından başka, kendi hukuklarına ait pek çok mühim vesika özellikle ön-Asyalı Gaius'un Bizans imparatoru Justinianus'un hukuk külliyyatını bize bırakmışlardır. Fakat bunların neredeyse tamamı kanun metinlerine münhasır vazedilmiş hukuki kaidelerden ibarettir. Bir anlamda hukukun dallarıdır. Dolayısıyla hukukun dalları soyut anlamda hukuk bilimi sayılmazlar ve usul değıllerdir yani ağacın köklerini teşkil etmezler. Dolayısıyla yukarıda saydığımız misaller arasında kanunlara yani fûruya değıl de hukuk bilimine, hukuk metodolojine, yani usule dair bir esere rastlayamıyoruz. Dolayısıyla "fıkıh usulü" diye tabir edilen hukuk bilimi alanına dair ilk eser Müslümanların ve bu alanda ilk eseri veren kişi de İmam Şafii'dir.³⁴

Yukarıda geçtiğı üzere bu boşluk maalesef doldurulamamıştır. Bugün tüm hukuk fakültelerinin müfredatlarında yer alan zorunlu "hukuk başlangıcı" dersi veya seçmeli veya zorunlu olan "hukuk metodolojisi" ve benzeri dersler maalesef belirli ve ortak bir içeriğe kavuşmamış ve bu ihtiyaca cevap veren dersler çok uzaktır.

SONUÇ

Osmanlı Devletinde, Tanzimat sonrası hukuk mektepleri bir anlamda Darülfünun eğitim kurumlarında yerini almıştır. Aslında Darülfünun projesi kültürel ve akademik batılılaşmanın odak noktasını teşkil etmiştir. Öyle ki Darülfünun tam bir Fransız Akademi düşüncesi ve uygulamasının bire bir adaptasyon çalışmasıdır. Bir açıdan baktığımızda Cumhuriyet dönemi hukuk reformundan yaklaşık 150 yıl önce Mecelle'nin kanunlaştırılmasıyla fiilen

---

³⁴ Hamidullah, Muhammed, *İslam'ın Hukuk İlimine Yardımları (Makaleler Külliyyatı)* 1962, İstanbul, 31-32.

common law³⁵ hukuk geleneğinden Kıta Avrupası hukuk geleneğine geçiş gerçekleştirilmiştir. Bu hukuk familyası değişikliğinin doğal bir sonucu olarak yeni sisteme uygun hukuk öğretimine geçme çabaları gerçekleştirmiştir. Darülfünun hukuk mektebi bu çabanın bir ürünü ve sonucudur. Dolayısıyla 1933 tarihli İstanbul Darülfünun'unun İlgasına ve Maarif Vekâleti'nce Yeni Bir Üniversite Kurulmasına Dair Kanun'u, program, özerklik ve hukuk reformu açısından değerlendirmemek tarihi doğru değerlendirmemek en azından eksik değerlendirmek olur.

Görüldüğü üzere 1925 yılına kadar hukuk mekteplerinin ders müfredatından yer almış olan Usulü fıkıh bu okulla birlikte 1925'ten sonra okutulmamış onun yerine Türk hukuk tarihi dersi konulmuştur.

Hukuk fakültesi mezunları potansiyel hukuk uygulayıcıları olarak, hangi ders ya da program adı altında olursa olsun muhakkak bir hukuk yorum mantığı, hukuksal argümantasyonun temelleri, hukukun felsefi boyutu konularına vakıf olmalıdır. Bu bir yeterlilik kriteri kabul edilmelidir. Mevcut programlardaki hukuk başlangıcı, hukuk felsefesi, hukuk metodolojisi ve benzeri derslerin bu yeterlilikleri tam olarak karşıladığı söylenemez.

---

³⁵ İslam hukukunun common law hukuk familyasından sayılması konusunda bakınız: Lawrence, Rosen, *The Justice of Islam Comparative Perspective on Islamic Law and Society*, Oxford University Press, 2002. 38-68

KAYNAKÇA

- ALİYE, Fatma, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, Bedir Yayınları, İstanbul, 1995.
- ARSLAN, Ali, *Türkiye’de Üniversite ve Siyaset*, Paraf Yayınları, İstanbul, 2011.
- AYDIN, Mehmet Akif, “Türk Hukuk Tarihçiliği”, TALİD, c. 3, sayı: 5, 2005, İstanbul, 9-25.
- BEDİR, Murtaza, “Osmanlı Önceli Türk Hukuk Tarihi Yazıcılığı”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD), c.3, sayı:5, İstanbul, 2005, 27-84.
- BERKİ, Ali Himmet, *Hukuk Mantığı ve Tefsir Kanun ve Mukavelelerin Tanzim ve Tefsirine Ait Kaide ve Asıllar*, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik TAO, Ankara, 1948.
- BOZKURT, Gülnihal, “Türkiye’de Hukuk Eğitiminin Tarihçesi”, Hukuk Öğretimi Sempozyumu, 13-14 Mayıs 1993, Editör: Adnan Güriz, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1993.
- DÖLEN, Emre, *Türkiye Üniversite Tarihi Osmanlı Döneminde Darülfünun*, I-V, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, I-V.
- EKİNCİ, Ekrem Buğra, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2008.
- GEDİKLİ, Fethi, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ne Zaman Kuruldu”, İÜHFİM, C. LXIX, S:1-2, 91-104, 2011.
- GÖZLER, Kemal, *Hukuka Giriş*, Genişletilmiş 9. Baskı, Ekin, Bursa, 2012.
- HAMİDULLAH, Muhammed, *İslam’ın Hukuk İlmine Yardımları (Makaleler Külliyyatı)* 1962, İstanbul.

- HİRSCH, E. Ernest, *Dünya Üniversiteleri ve Türkiye’de Üniversitelerin Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1998. Ankara.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, *Darülfünun Osmanlı’da Kültürel ve Modernleşmenin Odağı*, I-II, IRCICA, İstanbul, 2010.
- KARA, İsmail, *Bir Felsefe Dili* Kurmak, Dergâh Yayınları, 2001, İstanbul.
- KAYNAK, Sevgi, “Kuruluşundan Bugüne İstanbul Hukuk Fakültesi’nde Roma Hukuku Dersleri”, İÜHFİM C. LXX, S,1, s.453-464, 2012.
- LAWRENCE, Rosen, *The Justice of Islam Comparative Perspective on Islamic Law and Society*, Oxford University Press, 2002.
- MİLLER, A. Ruth, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Günah ve Suç Fıkıhtan Faşizme*, (çeviren: Hamdi Çilingir) Ufuk Yayınları, İstanbul, 2013.
- ÖZCAN, M. Tefvik, “İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nin Kurumsallaşmasının Tarihçesi”, İÜHFİM, c. LXI, sayı: 1-2, 2003.
- SAVA Paşa, *İslam Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd*, I-II, Kitapevi, İstanbul, ty.
- TÂHİR, Ekrem, *Bâbil’deki Türkiye*, Yağmur Yayınları, İstanbul, 2008.
- YÖRÜK, Ali Adem, *Mekteb-i Hukukun Kuruluşu ve Faaliyetleri (1878-1900)*, MÜ, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008.